

BOOK REVIEW

Τίτλος: “*The Spirit Level: why equality is better for everyone*”

Συγγραφείς: Richard Wilkinson & Kate Pickett

Σελίδες: 374

Έτος έκδοσης: 2009 (1^η έκδοση) και Νοέμβρης 2010 (2^η έκδοση)

Εκδόσεις: London: Allen Lane και Penguin Books αντίστοιχα

Ανισότητα και προταγματική αναδιανομή

Βιβλιοπαρουσίαση του “*The Spirit Level: why equality is better for everyone*”, των
Richard Wilkinson και Kate Pickett (London: Penguin Books, 2010).

Inequality and Imperative Redistribution

Review of the Book “*The Spirit Level: why equality is better for everyone*” (Richard
Wilkinson και Kate Pickett, London: Penguin Books, 2010).

των *Νίκου Παπαδάκη & Στέλιου Τζαγκαράκη*

*“Why do we mistrust people more in the UK than the Japanese do? Why do Americans
have higher rates of teenage pregnancy than the French?...*

The answer in any case: inequality”

(R. Wilkinson & K. Pickett, 2009)

Δεν είναι καθόλου σύνηθες ένα επιστημονικό - ερευνητικό βιβλίο να αποτελεί την έμπνευση για μια ταινία, έστω και με υφή ντοκιμαντέρ. Κι όμως συνέβη κι αυτό, με το πολυσυζητημένο βιβλίο “The Spirit Level” να αποτελεί τη βασική πηγή έμπνευσης για το film “The divide” της Katharine Round, που κυκλοφόρησε το 2016 και αφηγείται τις ιστορίες ζωής 7 (πολύ διαφορετικών) ανθρώπων, μιλώντας για εκείνον τον παράγοντα που επικαθορίζει τις περισσότερες πτυχές της ζωής μας: το χάσμα μεταξύ πλούσιων και φτωχών, την ανισότητα ως τέτοια (βλ. <http://thedividedocumentary.com/about>).

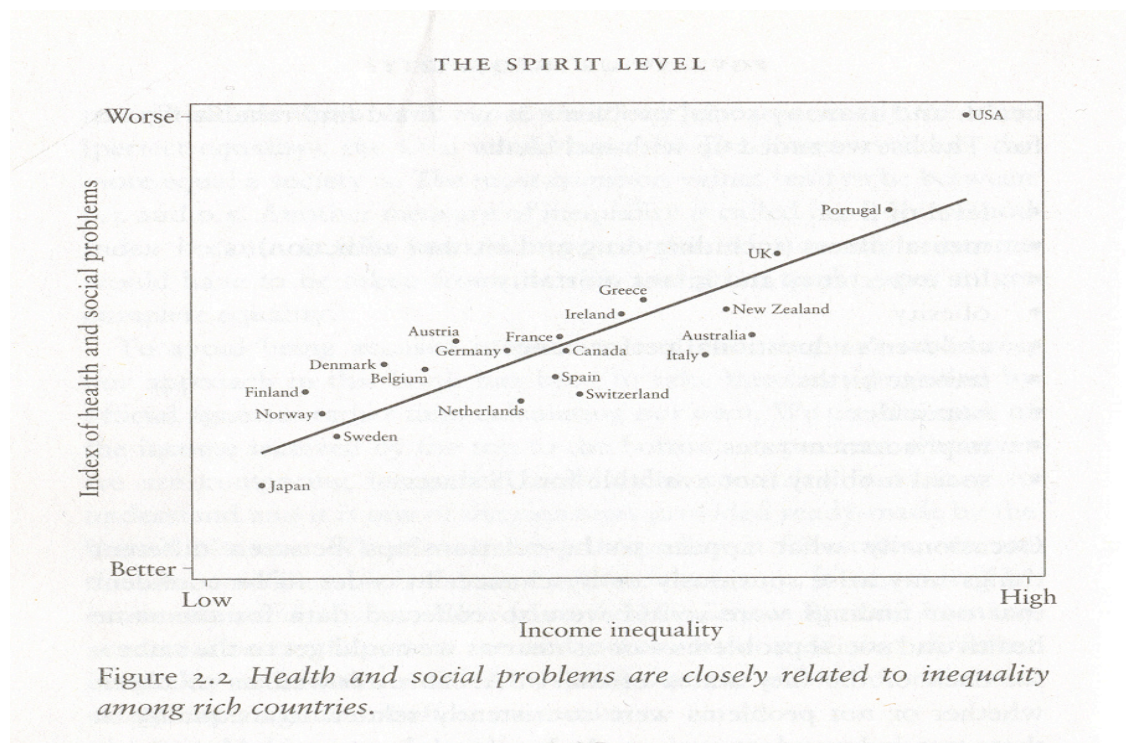
«Είναι ένας άλλος κόσμος εφικτός»; Παρά τις κατά καιρούς εργαλειακές ανασημάνσεις του και τις στρεβλές χρήσεις του, το συγκεκριμένο (επίμονα πολιτικό) ερώτημα επανέρχεται στη δημόσια σφαίρα, πιο επίκαιρο από ποτέ. Και το βιβλίο των Wilkinson και Pickett δείχνει να συνιστά μια σημαίνουσα συμβολή. Μεταφρασμένο σε 23 γλώσσες και έχοντας ήδη πουλήσει 150.000 αντίτυπα στα αγγλικά τα 3 πρώτα χρόνια κυκλοφορίας του (βλ. <https://www.equalitytrust.org.uk/resources/the-spirit-level>), το “The Spirit Level” δείχνει πιο επίκαιρο από ποτέ, με δεδομένο το θηριώδες κοινωνικό κόστος (διεθνώς) της Οικονομικής Κρίσης και τις εκτατικές συνέπειες του ανελαστικού κανόνα της δημοσιονομικής πειθαρχίας, που προκρίθηκε ως «θεραπεία» στην Κρίση στην Ευρώπη.

Το “*The Spirit Level: why equality is better for everyone*” των Richard Wilkinson και Kate Pickett, καθηγητών στο UCL και στο York αντίστοιχα, αποτελεί μια ήδη πολυσυζητημένη μονογραφία που έχει γίνει σημείο αναφοράς διεθνώς. Κι αυτό γιατί συγκροτεί και επιχειρεί να τεκμηριώσει, μέσα από εμπειρική δουλειά 40 ετών, το επιχείρημα ότι όλα τα μείζονα πολιτικά διακυβεύματα μιας κοινωνίας δεν είναι τόσο συνάρτηση του πλούτου αλλά της κατανομής ευκαιριών και κυρίως της ισότητας. Όπως άλλωστε επισήμαναν οι συγγραφείς σε άρθρο τους στον Guardian στις 9/3/2014, η διασφάλιση μεγαλύτερης ισότητας δεν είναι υπόθεση μόνο των πλούσιων δυτικών χωρών, αλλά είναι ευεργετική και για πολύ φτωχότερες κοινωνίες (βλ. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2014/mar/09/society-unequal-the-spirit-level>). Οι συγγραφείς επιχειρούν να καταδείξουν ότι η ισότητα και η ισονομία δεν αποτελούν επιλογή μόνο στο όνομα της κοινωνικής δικαιοσύνης αλλά πολύ δε περισσότερο, ζωτική και κυρίως κερδοφόρα επιλογή για τον δυτικό κόσμο σήμερα. “*Evidence hard to dispute*”, κατά τον Economist, “*a big idea, big enough to change*

political thinking”, κατά τους Times. Πρόκειται για ένα βιβλίο εξαιρετικά καλογραμμένο, με πλήθος εμπειρικών αποδείξεων (αρκετές οικονομικού προσανατολισμού) και με σαφή διάθεση τεκμηριωμένης αποδόμησης πολλών «βολικών» αυτονόητων (συστηματικά επικαθορισμένων από την επικυρίαρχη οικονομική ορθολογικότητα) αναφορικά με το Κοινωνικό Κράτος, τα όρια και τις αναπτυξιακές δυνατότητες μιας στοχευμένης κοινωνικής πολιτικής. Μια μάλλον αναπάντεχη (λόγω της μεθοδολογικής αφετηρίας της) συνηγορία για τη σχέση ανάπτυξης και αναδιανομής, με σειρά καθόλου αυτονόητων ευρημάτων όπως η συσχέτιση μεταξύ της μείωσης της συνδικαλιστικής πυκνότητας και της αύξησης της ανισότητας σε 16 χώρες του OECD, μεταξύ 1966 και 1994. Μια από τις βασικότερες καινοτομίες του συγκεκριμένου έργου είναι ότι δεν προσεγγίζει θεωρητικά ή αφαιρετικά τα ζέοντα ζητήματα και προβλήματα που απασχολούν τις σύγχρονες κοινωνίες, αλλά κάθε πρόβλημα που παρουσιάζεται, τεκμηριώνεται κατάλληλα με τα απαραίτητα εμπειρικά στοιχεία. Η ερευνητική εδραίωση τόσο του κεντρικού όσο και των μερικών επιχειρημάτων, αποτελεί ένα δύσκολο εγχείρημα. Ωστόσο, ενδυναμώνει την προσέγγιση των συγγραφέων και κυρίως επιτρέπει την διατύπωση εμπειρικά θεμελιωμένων προτάσεων πολιτικής.

Πιο συγκεκριμένα τώρα: Σύμφωνα με τους συγγραφείς, τις τελευταίες δεκαετίες παρατηρείται μια τάση προς τον ατομικό φιναισμό, με τους περισσότερους να ενδιαφέρονται για την βελτίωση της προσωπικής τους θέσης στην κοινωνία και όχι για την βελτίωση της ίδιας της κοινωνίας. Αυτή η αντίληψη είναι αποτέλεσμα της σταδιακής μεταστροφής της κοινωνίας λόγω της επικυριαρχίας, για πολλά χρόνια, των νεοφιλελεύθερων αντιλήψεων που οδήγησαν στην «νομιμοποίηση» του άκρατου ατομικισμού και την αποδόμηση της συλλογικότητας, ως κοινωνικής μορφής διαμοιρασμού της ευθύνης για την αντιμετώπιση των κοινωνικών κινδύνων που αναπόδραστα προκαλεί το καπιταλιστικό σύστημα. Έτσι, καταγράφεται μια αύξηση του ναρκισσισμού η οποία έχει κοινές ρίζες και αυξάνεται μαζί με το άγχος, λόγω της αύξησης του κοινωνικού αξιολογικού φόβου, του πώς βλέπουν οι άλλοι τον εαυτό μας, κάτι που καταλήγει σε έναν αγώνα για τη διατήρηση ή κατάκτηση της κοινωνικής θέσης που θα γίνεται αποδεκτή από την υπόλοιπη κοινωνία. Αποδεικνύεται παραστατικά και με πληθώρα διαγραμμάτων ότι η ανισότητα είναι βασικός παράγοντας δημιουργίας ή αύξησης των κοινωνικών προβλημάτων, προβλήματα που είναι

αλληλένδετα κι έχουν άμεση σχέση με το επίπεδο της ανισότητας και όχι με αυτό του εισοδήματος, με αποτέλεσμα η όποια οικονομική ανάπτυξη είχε επιτευχθεί σε αναπτυγμένες χώρες να μην συναρτάται απαραίτητα με αντίστοιχη βελτίωση της ποιότητας ζωής των πολιτών τους, εφόσον δεν συνοδεύεται από τις κατάλληλες πολιτικές μείωσης των ανισοτήτων. Οι κοινωνικές σχέσεις απονευρώνονται στις άνισες κοινωνίες καθώς μειώνεται η εμπιστοσύνη και αυξάνεται η ανασφάλεια, κάτι που εκβάλλει στη μείωση του επιπέδου της ποιότητας ζωής. Η έλλειψη εμπιστοσύνης και ασφάλειας αυξάνει την κοινωνική απόσταση ανάμεσα σε διαφορετικές ομάδες, κάνοντας τους πολίτες να βλέπουν τους συμπολίτες τους σαν διαφορετικούς, σαν «άλλους», ήτοι σαν «ξένους». Η δυσανεξία στην ετερότητα συναρτάται με τον προαναφερθέντα ατομικό φαναλισμό και από κοινού θεμιτοποιούν τόσο τον κοινωνικό αποκλεισμό όσο και τη συμβολική βία (με όρους Pierre Bourdieu). Από τις νοσηρές απολήξεις της ανισότητας αρδεύονται τόσο νέα ψυχοκοινωνικά προβλήματα όσο και τα συστατικά της κοινωνικής ευπάθειας.

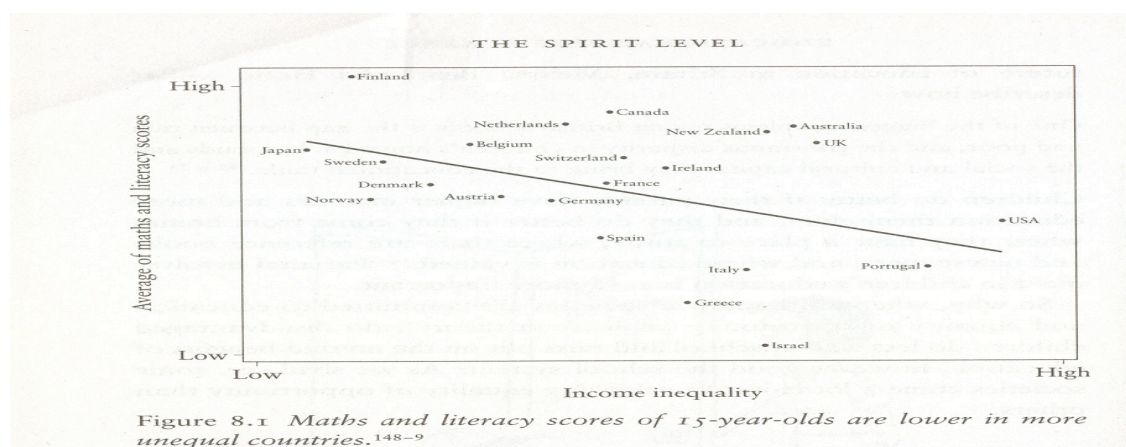

Εικόνα 1: Τα κοινωνικά προβλήματα και τα προβλήματα υγείας είναι στενά συνδεδεμένα με την ανισότητα ανάμεσα στις πλούσιες χώρες. (Wilkinson & Pickett, Spirit Level: 2009: 106)

Οι τάσεις απομόνωσης, που δημιουργούνται λόγω των απονευρωμένων κοινωνικών σχέσεων, σύμφωνα με τους Wilkinson και Pickett, μπορούν να δημιουργήσουν περαιτέρω προβλήματα καθώς είναι άμεσα σχετιζόμενες με την ψυχική κατάσταση. Επομένως, η ψυχική ασθένεια σχετίζεται με την εισοδηματική ανισότητα κάτι που έχει παρατηρηθεί και σε σειρά πειραμάτων και ερευνών, που έχουν διεξαχθεί. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν, «πολύ μεγαλύτερο ποσοστό του πληθυσμού υποφέρει από ψυχικές διαταραχές στις πιο άνισες χώρες» (Wilkinson & Pickett 2010: 67). Παλεύοντας να ανταγωνιστούν το γεγονός ότι τα υψηλότερα στρώματα ζουν με μεγαλύτερες ανέσεις, τα χαμηλότερα αποκτούν άγχος, ψυχικές διαταραχές, σωματικές διαταραχές και η χρήση ναρκωτικών αυξάνεται ραγδαία. Αποδεικνύεται λοιπόν ότι για μια μεγάλη σειρά προβλημάτων ευθύνεται η ανισότητα, καθώς επιδρά τόσο στην ποιότητα ζωής των ανθρώπων όσο και στην ψυχική τους κατάσταση κάνοντάς τους να νιώθουν μειονεκτικά, να αποκτούν προβλήματα υγείας και η συμπεριφορά τους να εξαρτάται από όλους αυτούς τους παράγοντες. Σε σημεία αυτού του βιβλίου νιώθει κανείς να διανύεται εμπειρικά η (ομολογουμένως επίμονη) απόσταση από τα «εκ γειτνιάσεως αποτελέσματα» του Milton Friedman μέχρι τη «φύση του ποδηλάτη» των Adorno και Horkheimer. Μια φαινομενικά ανίερη διαδρομή, που ωστόσο υπενθυμίζει ότι (ακόμα και οι θεμελιωτές του νεοφιλελευθερισμού καταλάβαιναν) η ένταση της ανισότητας και οι δομικές ασυμμετρίες εκβάλλουν μοιραία σε συστημικές ανισοροπίες. Όμως, οι Wilkinson και Pickett αναδιατάσσουν συνολικά τη συζήτηση, ή τουλάχιστον το επιχειρούν. Η διατύπωση ότι η ψυχική υγεία είναι απολύτως συναρτημένη με τη σωματική υγεία, μπορεί εύκολα να τεκμηριωθεί από την στιγμή που γίνεται απολύτως φανερό ότι οι καρδιακές προσβολές σε μεγάλο βαθμό δημιουργούνται λόγω του άγχους. Αυτό δεν είναι καθόλου προφανές, είναι η διαπίστωση ότι η υγεία είναι συνυφασμένη με το κοινωνικό κεφάλαιο. Παρατηρείται ωστόσο ότι όπου το κοινωνικό κεφάλαιο δεν είναι υψηλό το ίδιο ισχύει και για τα επίπεδα υγείας. «Τα κοινωνικά προβλήματα και τα προβλήματα υγείας είναι πιο συχνά στις χώρες με μεγαλύτερες εισοδηματικές ανισότητες» (Wilkinson & Pickett 2010: 20). Τα έξοδα για την ιατρική περίθαλψη δεν συσχετίζονται γραμμικά με το προσδόκιμο ζωής, καθώς το τελευταίο φαίνεται να συναρτάται κυρίως με τα επίπεδα ανισότητας. Οι ασθένειες, οι οποίες εμφανίζονται περισσότερο στις σύγχρονες ανεπτυγμένες κοινωνίες είναι οι χρόνιες ασθένειες και όχι οι μολυσματικές, καθώς αυτές έχουν καταπολεμηθεί σε μεγάλο βαθμό

σε σύγκριση με το παρελθόν. Χρόνιες ασθένειες όπως η παχυσαρκία, εμφανίζονται όλο και περισσότερο στις ανεπτυγμένες κοινωνίες και κυρίως στα χαμηλότερα κοινωνικό - οικονομικά στρώματα με αιτίες όπως το άγχος (επίσης συναρτημένο με την «τάξη της ανισότητας»), αλλά και συλλογικές συμπεριφορικές επιλογές, όπως αυτές που γενίκευσαν την «προσφυγή» στο junk food.

Στο επίπεδο της εκπαίδευσης οι έρευνες που επικαλούνται οι συγγραφείς ενδυναμώνουν την υπόθεση περί ευθείας συσχέτισης κοινωνικό - οικονομικής ανισότητας και πολιτιστικής υστέρησης με την εκπαιδευτική επίδοση. Ο «φαύλος κύκλος της πενίας» (με όρους κοινωνιολογίας της εκπαίδευσης) έχει άλλωστε επαν-επιβεβαιωθεί, εδώ και χρόνια. Περιοριζόμαστε να υπενθυμίσουμε εδώ ότι ακόμα και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, στην πρώτη προσπάθεια θεσμικής «επαν-ανακάλυψης» της κοινωνικής δικαιοσύνης (στο πλαίσιο του πολυσυζητημένου «Equity & Efficiency» του 2006 μετά και την επιδραστική έρευνα του European Group of Research on Equity of Educational Systems με θέμα «*A European Set of Indicators on the Equity of Educational Systems. Validation and Diffusion*»), αναγνώρισε ότι είναι απολύτως εφικτή όσο και αναγκαία η πολιτική και μεταρρυθμιστική συσχέτιση αριστείας και κοινωνικής δικαιοσύνης. Αξίζει μάλιστα να δει κανείς με προσοχή τις follow-up οικονομετρικές μελέτες, όπως του European Expert Network on Economics of Education (EENEE), που δείχνουν τεκμηριωμένα ότι τα ανταποδοτικά οφέλη (return rates) της εκπαιδευτικής επένδυσης στα χαμηλά κοινωνικο-οικονομικά στρώματα είναι απολύτως εντυπωσιακά σε μακρο-κλίμακα.

Εικόνα 2: Οι επιδόσεις των μαθητών είναι χαμηλότερες στις πιο άνισες χώρες. (Wilkinson & Pickett, Spirit Level: 2009: 106)

Τι καινούργιο λοιπόν έχει να προσθέσει το “The Spirit Level” σε αυτήν την (εμπειρικά ανανεωμένη συζήτηση); Υπενθυμίζοντας, με άλλους όρους, αυτό που εύστοχα συνόψισε η Fraser ότι «η υλική ανισότητα στις κοινωνίες της νεωτερικότητας σχετίστηκε άμεσα με την άνιση πρόσβαση μεταξύ άλλων στην υγεία, την εκπαίδευση και τις δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου»¹, οι συγγραφείς προχωρούν σε έναν μεθοδολογικό υπαινιγμό: ότι στα είδη του κεφαλαίου που συναρτούμε με την εκπαιδευτική επίδοση οφείλουμε να προσθέσουμε και το «ψυχολογικό». Οι Wilkinson και Pickett ισχυρίζονται ότι τα παιδιά που προέρχονται από τα χαμηλότερα κοινωνικο-οικονομικά στρώματα υφίστανται μία ακόμα υστέρηση. Οι γονείς τους, βιώνοντας έντονα πολλαπλά επίπεδα άγχους, αδυνατούν να προτεραιοποιήσουν την εκπαίδευση των παιδιών τους και τη συνακόλουθη ενασχόληση - επένδυση στη μάθηση. Επιπλέον, είναι πολύ πιθανό να προκληθούν ενδοοικογενειακές συγκρούσεις, βία και γονεϊκή ψυχική ασθένεια, ως συνέπειες της αυξημένης ανισότητας, με εμφανείς αρνητικές επιπτώσεις στην ανάπτυξη του παιδιού. Επιπρόσθετα, ο «στερεοτυπικός κίνδυνος» κάνει την εμφάνισή του και στο έτερο μείζον πεδίο της δημόσιας πολιτικής (την εκπαίδευση) αφού η εκπαιδευτική επίδοση δυνητικά επηρεάζεται από τον τρόπο που νιώθει ο εκπαιδευόμενος ότι τον αντιμετωπίζουν οι άλλοι. Αυτό είναι ένα ακόμα στοιχείο που συνηγορεί στη διαπίστωση ότι η ανισότητα λειτουργεί ως αυτό-εκπληρούμενη προφητεία, κάνοντας τους ανθρώπους επιρρεπείς στο λάθος και «θεμιτοποιώντας» το αίσθημα κατωτερότητας, μέχρι αυτό να αναπαράγει τον εαυτό του.

Ένας άλλος δείκτης που συναρτάται με την ανισότητα είναι αυτός των επιπέδων γεννήσεων σε εφηβική ηλικία. Ο συγκεκριμένος δείκτης αυξάνεται εκεί που υπάρχουν μεγάλα επίπεδα διαζυγίων, χαμηλά επίπεδα εμπιστοσύνης, χαμηλή κοινωνική συνοχή, υψηλή ανεργία, φτώχεια, υψηλά επίπεδα εγκληματικότητας, άρα εκεί που υπάρχουν υψηλά επίπεδα ανισότητας.

Από τα πλέον ενδιαφέροντα σημεία του βιβλίου είναι η εστίαση στη βία. Οι Wilkinson και Pickett ισχυρίζονται ότι η συμβολική και κυρίως υλική βία αποτελεί μια συσσωμάτωση πρακτικών, που συχνά επιχειρεί να αποτρέψει ή να ελαττώσει το αίσθημα της ντροπής και του εξευτελισμού και αυξάνεται μαζί με την ένταση των

---

¹ Fraser N., From redistribution to recognition? Dilemmas of Justice in a “post- socialist” age, in C. Willett (ed.), *Theorizing Multiculturalism*, Cornwall, Blackwell, 1998, σ. 19.

προναφερθέντων συναισθημάτων, τα οποία με τη σειρά τους αποτελούν ψυχολογικά παράγωγα της υλικής ανισότητας. Η ανισότητα συνιστά δομική βία, η οποία αναπαράγεται ως πραγματική βία μέσα στην κοινωνία, καθώς «οι ανθρωποκτονίες και οι επιθέσεις είναι στενά συνδεδεμένες με την εισοδηματική ανισότητα» (Wilkinson & Pickett 2010: 135). Ενδεικτικά, κάποιοι παράγοντες που προκαλούν τη βία, ιδιαίτερα σε νεαρές ηλικίες, είναι η έλλειψη πατέρα αλλά και οι βίαιες συμπεριφορές από τους γονείς κατά τη διάρκεια της παιδικής ηλικίας των παιδιών τους, ως αποτελέσματα του άγχους και των λοιπών προβλημάτων που τους προκαλεί η ανισότητα. Αυτοί οι παράγοντες δημιουργούν ψυχικά προβλήματα στα παιδιά κι επιπλέον αναπτύσσουν το αίσθημα της εκδίκησης οδηγώντας τα σταδιακά σε παραβατικές συμπεριφορές. Το οικογενειακό περιβάλλον διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην εμφάνιση της βίας όπως και η υπεράσπιση του κοινωνικού status, η οποία παρατηρείται κυρίως στα αγόρια, αφού αποτελεί το συγκριτικό τους πλεονέκτημα σε περιβάλλοντα που εξακολουθούν να νομιμοποιούν την «ανδρική κυριαρχία». Η άσκηση βίας φαίνεται λοιπόν να λειτουργεί ως στρεβλό status symbol μιας υπονομευμένης (από την ανισότητα) καθημερινότητας. Τα υψηλά επίπεδα βίας αυξάνουν τις πιθανότητες εγκλεισμού και φυλάκισης, αφού παρατηρείται ότι τα πιο «άνισα» κράτη εμφανίζουν μεγαλύτερα ποσοστά φυλακισμένων. Ταυτόχρονα, διαπιστώνονται σημαντικές διαφορές στα σωφρονιστικά συστήματα, καθώς εκεί που οι ανισότητες είναι μικρότερες, τα επίπεδα και συχνά οι συνθήκες εγκλεισμού μειώνονται ενώ εκεί που οι ανισότητες είναι μεγάλες τα επίπεδα εγκλεισμού αυξάνονται. Στις πιο άνισες χώρες το κράτος αναπτύσσει αυστηρά συστήματα με έμφαση στην κατασταλτική λειτουργία, κάτω από την πολιτική πίεση, τα οποία όμως δεν οδηγούν στον σωφρονισμό των κρατούμενων, αμβλύνουν τις ανισότητες και κοστίζουν ακριβά. Αντιθέτως, στις χώρες με μεγαλύτερη ισότητα, αξιοποιείται περισσότερο η «εμπειρογνωμοσύνη» (expertise) ενώ - όχι σπάνια - προτεραιοποιείται εμπραγμάτως ο σωφρονισμός των κρατούμενων και η ομαλή επανένταξή τους στην κοινωνία, με τα αποτελέσματα να είναι εμφανή τόσο σε κοινωνικό όσο και σε οικονομικό επίπεδο.

Δεν εκπλήσσει η ανάλυση της συσχέτισης κοινωνικής κινητικότητας και ανισότητας, ωστόσο είναι ενδιαφέρον το συμπέρασμα ότι αυτή η συσχέτιση αποκρυσταλλώνεται σε πάγια δυσλειτουργίας και μοιραία αναπαράγει (σχεδόν παγιώνει) την ανισότητα ευκαιριών. Μια κρίσιμη διαπίστωση που αξίζει να αναφερθεί για όλα τα παραπάνω

ευρήματα των ερευνών ως προς την ανισότητα, είναι ότι πλήττει την πλειοψηφία του πληθυσμού και όχι μόνο τους φτωχούς, λειτουργεί δηλαδή εκτατικά, αρδευόμενη από την κεντρόφυγη εντατικότητα των αποτελεσμάτων (με όρους Michel Foucault). Με την επίτευξη υψηλών επιπέδων ισότητας ωφελούνται τελικά και τα ανώτερα κοινωνικο-οικονομικά στρώματα, όχι στο βαθμό που ωφελούνται τα κατώτερα, αλλά σε έναν ικανοποιητικό βαθμό, καθώς βελτιώνονται τα επίπεδα της ποιότητας ζωής γενικότερα. Φυσικά, υπάρχουν αρκετές διαφορές ανάμεσα στα Κράτη και αναμφίβολα κάποιοι ιστορικοί παράγοντες καθιστούν κάποιες χώρες περισσότερο ή λιγότερο «άνισες». Μια αιτία είναι οι νεοφιλελεύθερες επιλογές, οι οποίες ευνόησαν τις εισοδηματικές ανισότητες. Βεβαίως, στόχος των κυβερνήσεων που υιοθέτησαν αυτές τις πολιτικές δεν ήταν απαραίτητα να δημιουργήσουν – αυξήσουν τα προαναφερθέντα κοινωνικά προβλήματα, αλλά αν αυτές είχαν εκτιμήσει τις μεσοπρόθεσμες και τις μακροπρόθεσμες επιπτώσεις της συγκεκριμένης ιδεολογικής επιλογής, θα είχαν λάβει εκ των προτέρων τα κατάλληλα μέτρα για την αντιμετώπιση των προβλημάτων ή θα απέφευγαν την ίδια την επιλογή εξαρχής. Το γεγονός ότι η οικονομία της αγοράς φάνηκε να έχει μεγάλη αποδοτικότητα οφείλεται και στην δυναμική της απληστίας ως κινήτρου, ισχυρίζονται οι Wilkinson και Pickett (υιοθετώντας μια μάλλον χομπσιανή οπτική). Η ίδια όμως η πρόσφατη μείζονα δημοσιονομική κρίση και η επίμονη ενίσχυση του κοινωνικού αποκλεισμού, υπενθυμίζουν οδυνηρά τις επιπτώσεις της εγκατάλειψης της ρύθμισης και της απόλυτης επικυριαρχίας της οικονομικής ορθολογικότητας (συχνά στρεβλής) στις δημόσιες πολιτικές. «Η οικονομική κατάρρευση του 2008 και η επακόλουθη ύφεση αποδεικνύουν πόσο επικίνδυνοι μπορούν να καταστούν οι υψηλοί μισθοί και τα bonus» (Wilkinson & Pickett 2010: 270).

Και όπως επισημαίνουν οι συγγραφείς οι συνέπειες δεν σταματούν στα προαναφερθέντα. Το επί δεκαετίες κυρίαρχο πρότυπο οικονομικής ανάπτυξης επέφερε δυσμενή αποτελέσματα στο περιβάλλον και απαιτεί πλέον υψηλό βαθμό συνεργειών προς την κατεύθυνση της αντιμετώπισής τους. Οι έρευνες έχουν αποδείξει την ίδια στιγμή ότι το περιβάλλον δεν μπορεί να αντέξει άλλη υπονόμηση. Δράσεις όπως η γενίκευση της χρήσης συσκευών φιλικών στο περιβάλλον, όσο σημαντικές κι αν είναι, δεν συμβάλλουν αυτόματα στη μείωση των εκπομπών άνθρακα. Μια νέα στρατηγική για το περιβάλλον, ίσως στη μορφή της πράσινης ανάπτυξης, δεν μπορεί παρά να είναι

ολιστική και να μην αρκείται σε χρήσιμες μεν, εμβολωματικές δε, λύσεις. Κι εδώ πάλι η ανισότητα φαίνεται να διαδραματίζει ουσιώδη ρόλο, καθώς όσο μεγαλύτερη ισότητα υπάρχει τόσο λιγότερη πολιτισμική και ψυχική πίεση ασκείται για κατανάλωση και τόσο μικρότερα είναι τα επίπεδα καταστροφής του περιβάλλοντος. Συγχρόνως, όσο μεγαλύτερες είναι οι εισοδηματικές διαφορές τόσο μεγαλύτερος είναι ο ανταγωνισμός και όσο αυξάνεται η ανισότητα, μειώνονται τα αποθέματα και αυξάνονται τα χρέη, ως αποτέλεσμα του ανταγωνισμού και της προσπάθειας να συγκρατηθεί το status σε επίπεδα ώστε να μην είναι εμφανείς οι διαφορές. Πρόκειται για την λειτουργία του «veblen effect» σύμφωνα με το οποίο τα αγαθά επιλέγονται για την κοινωνική αξία τους περισσότερο από ότι για τη χρησιμότητά τους. Όλο αυτό δείχνει να ενδυναμώνεται όχι μόνο λόγω της απελευθέρωσης των αγορών αλλά και λόγω θεσμικών αλλαγών, όπως στην περίπτωση των ΗΠΑ. Ταυτόχρονα, η ιδεολογία της ελεύθερης αγοράς εισήγαγε πρακτικές όπως η εισαγωγή των ευέλικτων μορφών εργασίας, ανασχηματίζοντας την ίδια την έννοια, η οποία συνιστά θεμελιώδες νεωτερικό χαρακτηριστικό ατομικής αυτονομίας και δημιουργώντας συνακόλουθα κενά προστασίας που ευνοούν μορφές εκμετάλλευσης και υποβάθμισης του εργατικού δυναμικού. Ως εκ τούτου, η κουλτούρα που δημιουργήθηκε έχει ως αποτέλεσμα την μείωση της συμμετοχής στα εργατικά σωματεία κάτι που ανατροφοδοτεί προοπτικά την ένταση της ανισότητας, σύμφωνα με τους συγγραφείς.

Και τώρα τι λοιπόν;

Μια στρατηγική για τη μείωση της ανισότητας σημαίνει μετακίνηση του ισοζυγίου από έναν διαχωριστικό, ατομοκεντρικό καταναλωτισμό, λόγω του ανταγωνισμού θέσης, προς μια ολοκληρωμένη και αξιακά εδραιωμένη κοινωνία, αφού η μεγαλύτερη ισότητα συμβάλει την ανάπτυξη του δημόσιου ήθους, του αισθήματος του κοινωνικού ανήκειν, της σημασίας της έννοιας της πολιτειότητας ως ισότιμης και ανεμπόδιστης συμμετοχής στο κοινωνικό γίγνεσθαι. Το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγουν οι συγγραφείς σύμφωνα με τις παραπάνω διαπιστώσεις είναι ότι οι πλούσιες χώρες καταπολεμώντας την ανισότητα στο εσωτερικό τους, μπορούν να δημιουργήσουν τις συνθήκες να καταπολεμηθεί η ανισότητα και σε διεθνές επίπεδο, αναδιατάσσοντας την πολιτική οικονομία και των διεθνών σχέσεων. Αυτό όμως που απαιτείται είναι ένας μετασχηματισμός των κοινωνιών και αυτό που φαίνεται να προτείνουν οι συγγραφείς είναι στην πραγματικότητα ένας ισόρροπος ολισμός (με όρους Μουζέλη) institutional

και capacity building. Μια ακολουθία ανατροφοδοτούμενων αλλαγών στην κατεύθυνση της διεύρυνσης και ποιοτικής εμβάθυνσης της ισότητας ευκαιριών και της αναδιανομής. Με τη σειρά τους όλα αυτά μπορούν να διασφαλίσουν ακόμα και την οικονομική ανάπτυξη μεσοπρόθεσμα, σε άλλη κατεύθυνση όμως. Για παράδειγμα, τα υψηλά επίπεδα ανισότητας καθιστούν απαραίτητη την επιπλέον χρηματοδότηση για φυλακές και σωφρονιστικά συστήματα την ίδια στιγμή που αυτά τα χρήματα θα μπορούσαν να επενδυθούν στην παιδεία. Για να εφαρμοστούν όμως πολιτικές ενδυνάμωσης της ισότητας πρέπει να υπάρχει και η κατάλληλη πολιτική βούληση και σίγουρα μια διευρυμένη συναίνεση. Δεν έχει τόσο σημασία με ποιο τρόπο θα επιτευχθεί η ισότητα – υπάρχουν παραδείγματα χωρών που εφαρμόζουν διαφορετικές πολιτικές αλλά επιτυγχάνουν υψηλά επίπεδα ισότητας, η Ιαπωνία με το περιορισμένο κράτος και η Σουηδία με το εκτεταμένο κοινωνικό κράτος – αλλά το αν υπάρχει πολιτικό consensus (και σύστοιχες διαδικασίες λήψης απόφασης) για να αντιμετωπιστεί η ανισότητα καθώς και η απαραίτητη γνώση και κατανόηση των προβλημάτων που αυτή επιφέρει. Ακριβώς αυτός είναι και ο τελικός στόχος του «The Spirit Level» κατά τους συγγραφείς του. Η παροχή στοιχείων (evidence και επιχειρημάτων) που μπορούν να θεμελιώσουν την αναγκαιότητα μιας τέτοιας συναίνεσης. Μια από τα κάτω (bottom-up) συναίνεση, αντιστικτικά με την παράδοση των top-down κατασκευής καθεστώτων αληθείας. Εύλογα μπορεί να αναρωτηθεί κανείς με ποιον τρόπο θα επιτευχθεί η καταπολέμηση της ανισότητας από τη στιγμή που τα συστήματα κεντρικής διοίκησης κατέρρευσαν καθώς δημιουργούσαν μεγαλύτερες ανισότητες από τις σημερινές και ο καπιταλισμός, μέσω των ιδιωτικοποιήσεων, έχει οδηγήσει σε ακόμα υψηλότερα επίπεδα ανισότητας λόγω του ατομικισμού και του καταναλωτισμού. Οι λύσεις που προτείνουν οι συγγραφείς του *Spirit Level* συμπεριλαμβάνουν τη δημιουργία εταιριών που ανήκουν στους εργαζομένους τους, εταιριών βάσης που θα συνδυάζονται με μεθόδους συμμετοχικής διοίκησης. Θεωρώντας ότι οι μεγαλύτερες βελτιώσεις στην ποιότητα ζωής δεν εξαρτώνται από μεγαλύτερη οικονομική ανάπτυξη, η εστίαση πρέπει να γίνει στην κοινότητα και στις σχέσεις των ανθρώπων και αυτό μπορεί να επιτευχθεί μέσω της ανάπτυξης και διάδοσης των εταιριών βάσης. Ας μην ξεχνάμε ότι σύμφωνα με τους Wilkinson και Pickett η σύγχρονη ανισότητα αναπτύσσεται επειδή η δημοκρατία έχει αποβληθεί από την οικονομική σφαίρα. Η εγκαθίδρυση της δημοκρατίας στην εργασία, η ενίσχυση της έρευνας και της τεχνολογίας και η ισχυρή πολιτική βούληση από κοινού

με την επιστημονική γνώση, μπορούν να οδηγήσουν σε μια κοινωνία λιγότερο ανταγωνιστική και καταναλωτική και περισσότερο ίση, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν θα ικανοποιεί τις πολυποίκιλες ανάγκες της. Κάποια από τα οφέλη που επιφέρουν είναι η κοινωνική χειραφέτηση, ο δημοκρατικός έλεγχος των εισοδημάτων, η αναδιανομή, η παραγωγικότητα, η ενίσχυση της αίσθησης του μέλους της κοινότητας και η κοινωνικότητα. Όλα αυτά για να συντελεστούν πρέπει η κοινωνία να μην είναι αυστηρά ιεραρχική και αυτό θα επιτευχθεί με συνεχιζόμενη προσπάθεια που απαιτεί χρόνο, συναινέσεις, θεσμικούς μετασχηματισμούς και ισχυρή πολιτική βούληση, η οποία μπορεί να δημιουργήσει τις κατάλληλες συνθήκες. Στο σημείο αυτό ίσως εντοπίζεται και η προφανέστερη αδυναμία του βιβλίου. Οι προτάσεις πολιτικής του δεν έχουν το βαθμό τεκμηρίωσης, που θα ανέμενε κανείς μετά από μια αναντίλεκτα συγκροτημένη όσο και καινοτόμα ανάλυση της κατάστασης των πραγμάτων. Άλλοτε απροϋπόθετες και άλλοτε οραματικές κάποιες από τις συνιστώσες της προτεινόμενης μεταρρυθμιστικής ατζέντας εκβάλλουν σε μια εμφανή αναντιστοιχία με την ανάλυση του Πραγματικού. Η τελευταία θα μπορούσε και να αποδοθεί σε μια, λανθάνουσα, αγωνία των συγγραφέων να ολοκληρώσουν μια μεγάλη αφήγηση κινούμενοι μεταξύ ιστορικότητας και τροπικότητας.

Η έμφαση σε μια αναλυτική παρουσίαση των θεματικών αξόνων, των εμπειρικών ευρημάτων και των όρων συγκρότησης του κεντρικού επιχειρήματος, παρά στην κριτική προσέγγιση του βιβλίου, αποτελεί συνειδητή επιλογή των υποφαινόμενων κι αυτό γιατί θεωρούν ότι παρά την όχι σπάνια τάση για γενίκευση επί μερικών συμπερασμάτων, την άνιση σχέση εμπειρικά θεμελιωμένων συμπερασμάτων και τελικών προτάσεων πολιτικής αλλά και την προφανή αγωνία των συγγραφέων για την συγκρότηση θεωρίας μεγάλης κλίμακας (η οποία σε κάποιες περιπτώσεις λειτουργεί υπονομευτικά στην εδραίωση του επιχειρήματος) το *Spirit Level* καινοτομεί και προκαλεί την αναδιάταξη των όρων διεξαγωγής μιας επίμονα επίκαιρης (και λόγω κρίσης) συζήτησης. Δεν είναι βέβαιο ότι οι Wilkinson & Pickett πείθουν οριστικά ότι ένας άλλος κόσμος είναι εφικτός. Και πώς θα μπορούσε να συμβεί αυτό άλλωστε στη δεδομένη καταιγιστική συγκυρία; Τεκμηριώνουν πολύ πειστικά όμως ότι ο δρόμος για μια τέτοια επιλογή βρίσκεται πολύ μακριά από απλουστευτικούς διαφορικούς διαμοιρασμούς που αρδεύονται από τον μονολογισμό της επικυρίαρχης οικονομικής ορθολογικότητας στην δημόσια πολιτική και εκβάλλουν σε στρεβλά διλλήματα τύπου

«ανάπτυξη ή αναδιανομή». Το *Spirit Level* δεν συμβάλλει απλά στη συζήτηση για την αναγκαιότητα της αναδιανομής των δημόσιων αγαθών με όρους θετικής διάκρισης (positive discrimination). Στην πραγματικότητα επιχειρεί να την ξανανοίξει, αναδιατάσσοντας την ίδια την αφετηρία της και αυτό είναι το πιο σημαντικό.

Ο Νίκος Παπαδάκης είναι Καθηγητής και Διευθυντής του Κέντρου Πολιτικής Έρευνας και Τεκμηρίωσης (ΚΕΠΕΤ) του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης του Πανεπιστημίου Κρήτης. Ο Στέλιος Τζαγκαράκης είναι Διδάκτωρ του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και ερευνητής στο Κέντρο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΚΕΑΔΙΚ) του ιδίου Τμήματος.